

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

С. К. Гречанюк*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕДУРИ ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ

Існування кримінально-виконавчої системи — це невід’ємна складова системи діяльності держави в сфері боротьби із злочинністю. Існуючий комплекс проблем діяльності кримінально-виконавчих установ України певною мірою обумовлений недостатньою науковою розробкою багатьох сторін їх діяльності. Нині персонал установ та органів Державної кримінально-виконавчої служби України знаходиться у пошуку найоптимальнішого варіанта реалізації кримінально-виконавчої політики України, тому виникають окремі проблеми, на які необхідно звертати увагу для наукового обґрунтування їх вирішення. Реформування системи виконання покарань призвело до незначної зміни процедури умовно-дострокового звільнення, це стосується в першу чергу появи відомчого правового регулювання цього питання. У зв’язку з цим, на наш погляд, актуальним є дослідження удосконаленої процедури умовно-дострокового звільнення.

З розвитком держави відбувалося становлення її науки, в тому числі у сфері діяльності установ та органів Державної кримінально-виконавчої служби України. З-поміж сучасних українських праць, що розкривають специфіку діяльності виправних установ, можна виділити наукові здобутки Г. О. Радова, Р. А. Калюжного, С. Я. Фаренюка, І. С. Сергеева, В. А. Львовичкіна, О. Б. Пташинського, А. Х. Степанюка, В. П. Петкова, А. О. Галая, І. Г. Богатирьова та інших учених.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання являє собою дострокове звільнення засудженого від подальшого відбування призначеного йому покарання за умови, що він своєю сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення¹.

Ч. 1 ст. 81 Кримінального кодексу України² (КК України) встановлює вичерпний перелік *строкових* покарань, при відбуванні яких можливе умовно-дострокове звільнення. Це покарання:

- у виді виправних робіт,
- службових обмежень для військовослужбовців,
- обмеження волі,
- тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців,
- позбавлення волі.

© Гречанюк С. К., 2008

* викладач Чернігівського юридичного коледжу Державного департаменту України з питань виконання покарань, кандидат юридичних наук

¹ Бажанов М. І. Кримінальне право України: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К.-Х.: Юрінком Інтер — Право, 2002. — С. 122.

² Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // ВВР. — 2001.— № 25-26.— Ст. 131.

Це звільнення умовне тому, що воно здійснюється під певною, встановленою у законі умовою, недодержання якої тягне за собою часткове або повне відбування тієї частини строку покарання, від якої особа була умовно-достроково звільнена. Покарання не скасовується, проте його реальне виконання припиняється. Тільки після закінчення певного строку, який дорівнює невідбутій частині покарання, умовно-достроково звільнений, що не порушив установлених законом умов звільнення, вважається таким, що відбув покарання.

Доцільність і необхідність умовно-дострокового звільнення викликані тим, що до моменту звільнення мета покарання в основному досягнута: особа виправилася і немає необхідності в подальшому відбуванні нею покарання.

Відповідно до положень КК України, виділяються дві підстави для умовно-дострокового звільнення — матеріальна та формальна.

Матеріальна підстава — доведеність виправлення засудженого.

Формальна — фактичне відбуття засудженим установленої ч. 3 ст. 81 КК України частини строку покарання.

Засуджений може бути достроково звільнений судом тільки у разі, якщо він довів своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці (відповідно до ч. 2 ст. 81 КК України це є умовою застосування цього виду звільнення).

Сумлінна поведінка — це зразкове виконання вимог режиму і свідоме додержання дисципліни, вказівок адміністрації, наявність подяк і відсутність стягнень, активна діяльність засудженого, який своєю поведінкою доводить, що виправився і заслуговує на умовно-дострокове звільнення. Причому висновок суду про виправлення особи повинен базуватися на всебічному врахуванні даних про її поведінку за весь період відбування покарання, а не за час, що безпосередньо передував вирішенню питання про звільнення³. Тобто, розглядаючи матеріали щодо застосування умовно-дострокового звільнення необхідно звернути увагу на довідку заохочень та стягнень, а саме на дати застосування заохочень та стягнень (чи не здійснені заохочення за останній короткий проміжок часу, що передує застосуванню звільнення). При чому необхідно перевірити дотримання процедури накладення стягнення та застосування заходів заохочення, передбаченої Кримінально-виконавчим кодексом України⁴ (КВК України) (ст.ст. 130, 131, 132, 134).

Під сумлінним ставленням до праці звичайно розуміють чесне та повне виконання своїх трудових обов'язків, підвищення ділової кваліфікації, суворе додержання правил техніки безпеки тощо. Про належне виконання трудових обов'язків може свідчити відповідна відмітка у характеристиці на засудженого у графі "Працевлаштування". У цьому ж розділі можуть бути вказані відомості про наявність чи відсутність заборгованості засудженого по заробітній платні, відповідних фінансових зобов'язаннях (аліменти тощо). При чому заборгованість може бути як з боку засудженого, так і з боку адміністрації установи (що також є порушенням прав засудженого).

Разом із цим умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після відбування визначених ч. 3 ст. 81 КК України строків, які диференційовані залежно від виду злочину, який вчинено засудженим, та його кримінально-правових характеристик. "Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково й знову вчинила умисний злочин протягом невідбутної частини покарання".

³ Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбуті частини покарання більш м'яким: Постанова Пленуму Верховного суду України від 26.04.2002 р., № 2 // Вісник Верховного суду України. — 2002. — № 3.

⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіційне видання. — К.: Атіка, 2003.

Законодавець прямо не передбачає в ст. 81 КК України наявність іспитового строку. Проте, формально, іспитовий строк — це певний проміжок часу, рівний невідбутій засудженим частині покарання, на який він умовно-достроково звільняється від подальшого відбування. Початком іспитового строку вважається день винесення судом постанови про умовно-дострокове звільнення, а закінченням — день закінчення строку покарання, визначеного вироком суду.

Згідно з ч. 1 ст. 81 КК України особу може бути умовно-достроково звільнено (повністю або частково) від відбування і додаткового покарання. При цьому слід мати на увазі, що таким додатковим покаранням, від якого можна звільнити достроково (тобто до закінчення строку), є лише позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Порядок застосування умовно-дострокового звільнення урегульований ст. 154 КВК України. Так, ч. 3 цієї статті передбачає: “Адміністрація органу або установи виконання покарань після відбуття засудженим установленої Кримінальним кодексом України частини строку покарання зобов’язана в місячний термін розглянути питання щодо можливості представлення його до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або до заміни невідбутої частини покарання більш м’яким”.

У поданні мають міститися дані, які характеризують поведінку засудженого, його ставлення до праці та навчання за весь час відбування покарання (характеристика та довідка про заохочення та стягнення, опитувальний лист). Одночасно з поданням до суду направляється особиста справа засудженого.

Характеристика має містити таку інформацію:

- відомості про особу засудженого (П. І. Б. засудженого, дата та місце народження, національність, громадянство, освіта, сімейний стан, адреса проживання до засудження, місце роботи до засудження);
- відомості про попередні судимості;
- кримінально-правову характеристику справи, за яку особа засуджена, включаючи дані про початок та кінець строку;
- відомості про попередні місця відбування покарання;
- відомості, що стосуються відбування покарання в даній установі (коли прибув, в якому відділенні розміщений, де працевлаштований);
- характеристика особи засудженого під час відбування покарання у цій установі;
- висновок адміністрації установи (як правило він відображає ступінь виправлення і формулюється у таких фразах, як “сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення ...”, “довів своє виправлення ...” та ін.).

Характеристика затверджується начальником установи.

Відсутність у матеріалах даних про можливість працевлаштування засудженого після умовно-дострокового звільнення від відбування покарання не може бути підставою для відмови у задоволенні подання.

Відповідно до наказу ДДУПВП № 18 від 30.01.2006 р. відповідні матеріали про застосування заохочувальних норм закону повинні обов’язково погоджуватися у територіальних органах управління Департаменту. Висновки керівників відповідних служб територіальних органів управління Департаменту повинні відображатися в опитувальному листі.

Матеріали щодо застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання до осіб, які перебувають на оперативно-профілактичних обліках, осіб, які утримуються у виправних колоніях максимального рівня безпеки або у дільницьких посиленого контролю, засуджених за умисне вбивство: двох або більше осіб; заручника; особи чи її близького родича у зв’язку з виконанням цією особою службового або громадського обов’язку, вчинене на замовлення, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство; бандитизм; посягання на життя: працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв’язку з їх діяльністю, пов’язаною із здійсненням правосуддя; вчинення умисного злочину у період відбування покарання у виді позбавлення волі, а також осіб, у яких не відбута частина покарання складає понад два роки, після погодження у територіальному органі управління

Департаменту надсилати на вивчення до управління соціально-виховної та психологічної роботи Департаменту (копії характеристики на засудженого, довідки з його особової справи з фабулою вчиненого злочину та опитувального листа)⁵.

Цей нормативний акт покликаний сприяти зміцненню законності під час реалізації процедури умовно-дostroкового звільнення. Проте, насправді, з виданням цього наказу виникли додаткові проблеми та ускладнення означеної процедури. По-перше, з'явилася додаткова інстанція розгляду даного питання (яка, до речі, не передбачена законом). Це додало бюрократії в діяльність щодо умовно-дostroкового звільнення. По-друге, дуже сумнівними можна називати ті висновки, які дають фахівці територіальних управлінь Державної кримінально-виконавчої служби, адже повна та об'єктивна інформація щодо засудженого не може бути відображена у декількох документах, що надходять до відповідного управління. Значна кількість інформації залишається у внутрішній документації відповідних служб, яка може бути використана в якості обґрунтування при розгляді питання про умовно-дostroкове звільнення на комісії безпосередньо в установі. Таким внутрішнім документом, наприклад, є Індивідуальна програма соціально-психологічної роботи із засудженим, де персонал установи повністю відображає характеристику діяльності та поведінки засудженого за час відбування покарання. По-третє, установи виконання покарань знаходяться у ієрархічній залежності (підпорядкованості) до територіальних управлінь Державної кримінально-виконавчої служби. Тому висновок територіального управління є фактично імперативним (хоча, знову ж таки, не завжди об'єктивним). Таким чином, у разі незгоди начальника установи (він же в установі є головою комісії щодо умовно-дostroкового звільнення) з висновком територіального управління, не передбачено процедури ані оскарження (у зв'язку з субординацією), ні перегляду рішення щодо умовно-дostroкового звільнення. Тобто, подібні кроки керівництва Державної кримінально-виконавчої служби України не можна визнати ефективними і в певній мірі обмежують права засуджених.

Кримінально-виконавчий кодекс України (ст. 154) передбачив, що стосовно засудженого, щодо якого відповідно до ст.ст. 81, 82 КК України може бути застосоване умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, орган або установа виконання покарань надсилає подання до суду у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством.

Незважаючи на те, що Кримінальний кодекс України 2001 року (на відміну від Кримінального кодексу 1960 року) не містить норм щодо спільного подання адміністрації установи та спостережної комісії, на практиці процедура застосування до засудженого умовно-дostroкового звільнення майже не змінилася. Згідно зі ст. 407 Кримінально-процесуального кодексу України⁶ (КПК України) умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання і заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням застосовуються суддею районного (міського) суду за місцем відбуття покарання засудженим за спільним поданням органу, що відає відбуванням покарання, і спостережної комісії або служби у справах неповнолітніх. Суд має повідомляти ці органи про час і місце судового розгляду. Отже, доки не будуть змінені норми Кримінально-процесуального кодексу, матеріали щодо умовно-дostroкового звільнення повинні узгоджуватися у виді спільного подання адміністрації установи виконання покарань, територіального управління Державної кримінально-виконавчої служби України (відповідно до наказу від 30.01.2006 р., № 18 року) та спостережної комісії. Таким чином, однозначно можна стверджувати, що для жодного з суб'єктів процедури умовно-дostroкового звільнення нинішній порядок не є конструктивним, а, може, й прийнятним.

Далі подання розглядаються судом в десятиденний строк з моменту надходження їх до суду без витребування судової справи з участю прокурора, представника органу, що відає виконанням покарання, і, як правило, засудженого.

Якщо суд відмовить в умовно-дostroковому звільненні засудженого від відбування покарання або заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням, розгляд

⁵ Про недоліки в організації роботи із застосування до засуджених умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким і підготовки матеріалів за клопотаннями про помилування та заходи щодо посилення контролю за цим напрямом службової діяльності: Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 30.01.2006 р., № 18 — К.: Державний департамент України з питань виконання покарань, 2006. — Окреме видання.

⁶ Кримінально-процесуальний кодекс України від 27.12.1960 р. // ВВР УРСР. — 1961. — № 2. — Ст. 15.

повторного подання в цьому питанні щодо осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не нижче п'яти років, може мати місце не раніше як через рік з дня винесення постанови про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених — не раніше як через шість місяців.

На постанову суду протягом семи діб з дня її оголошення прокурором, засуджений вправі подати апеляції до апеляційного суду. У разі подання прокурором апеляції виконання зазначеної постанови зупиняється.

Після розгляду судом справи про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким копії ухваленої постанови мають надсилатися суду, який постановив вирок (для приєднання до справи), а також спостережній комісії або службі у справах неповнолітніх за обраним засудженим місцем проживання.

Ст. 107 КК України передбачає підстави і правові умови умовно-дострокового звільнення осіб, що вчинили злочини у віці до вісімнадцяти років, незалежно від їх віку на момент звільнення.

Особливістю умовно-дострокового звільнення неповнолітніх порівняно із загальною нормою про умовно-дострокове звільнення (ст. 81) є те, що його підставою є виправлення засудженого, доведене сумлінною поведінкою та ставленням до праці і навчання (ч. 2 ст. 107).

Мають особливості і правові умови застосування ст. 107: по-перше, умовно-дострокове звільнення застосовується до осіб, що вчинили злочин до досягнення вісімнадцяти років, незалежно від віку на момент умовно-дострокового звільнення; по-друге, умовно-дострокове звільнення застосовується лише до осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі; по-третє, застосування його не залежить від тяжкості вчиненого злочину; по-четверте, воно застосовується при відбутті певної частини призначеного покарання, що за розміром є меншою, ніж це передбачено в ст. 81 КК України щодо повнолітніх.

Відповідно до ч. 3 ст. 107 КК України умовно-дострокове звільнення від відбування покарання осіб, що вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване після фактичного відбуття:

1) не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості і за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років новий умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання і до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі.

Порядок умовно-дострокового звільнення засуджених, що вчинили злочин до досягнення вісімнадцяти років, є таким же, що й для повнолітніх, при цьому додатковим суб'єктом цього процесу виступають служби у справах неповнолітніх. Крім того, щодо таких осіб суду необхідно з'ясувати, де вони проживатимуть, працюватимуть або навчатимуться, якщо до них буде застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Необхідно додати, що відповідно до ст.ст. 160, 161, 162 КВК України, за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання встановлюється контроль громадських організацій і трудових колективів, з цими особами проводиться виховна робота з метою закріплення результатів виправлення і ресоціалізації. Громадський контроль за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, а також виховна робота з ними організовуються спостережними комісіями і здійснюються громадськими організаціями та трудовими колективами за місцем роботи або навчання і за місцем проживання цих осіб. Спостережні комісії, служби

у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для молоді, а також громадські організації і трудові колективи можуть виділяти своїх представників та доручати їм за їхньою згодою систематичне проведення виховної роботи і здійснення контролю за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання. Громадські вихователі неповнолітніх та інші особи, яким доручено проводити з умовно-достроково звільненими від відбування покарання виховну роботу, контролюють їхнє ставлення до праці, навчання і поведінку в побуті, надають їм необхідну допомогу.

До умовно-достроково звільнених від відбування покарання осіб, які ухиляються від громадського контролю, збори трудового колективу або громадська організація можуть застосовувати захід впливу у виді громадського попередження.

У разі систематичного порушення громадського порядку особою, яка відбувала покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин чи була двічі засуджена до позбавлення волі за умисні злочини й умовно-достроково звільнена від відбування покарання, трудовий колектив або громадська організація можуть порушити клопотання перед органом внутрішніх справ про встановлення за нею адміністративного нагляду.

Стаття рекомендована до друку методичною Радою Чернігівського юридичного коледжу Державного департаменту України з питань виконання покарань (протокол № 6 від 25 червня 2008 року)

